

Araştırma Makalesi • Research Article

Principles Of Editing Manuscript Hadith Works¹

Yazma Hadis Eserlerinin Neşir Esasları

Mahmut GURBET²

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 24 April 2024

Received in revised: 25 May 2024

Accepted: 8 June 2024

Keywords:

Hadis

Nüsha

Metin Neşir

Metin Tahkiki

ABSTRACT

In this article titled Principles of the publication of manuscript hadith works; the principles of the publication of manuscript hadith copies have been tried to be established by blending traditional and modern methods. Hadith composition has been established in the past. There is not much that can be done about it now. However, what concerns those who work on the science of hadith is that there are still a large number of manuscripts waiting to be published in libraries in our country and that the majority of these manuscripts are Islamic works. Although textual reprinting activities started with the invention of the printing press, a good reprinting of manuscripts is only possible by knowing the principles of modern textual reprinting as well as the principles of copying, correcting errors in copies, and creating new copies as practiced by hadith scholars in the past. The aim of this study is to provide some brief and informative information for researchers who want to publish manuscript copies of hadith. In the study, the principles of text publication are explained under the following headings: Determination of the true and accurate name of the author and the manuscript, research of different copies of the manuscript, determination of the dates of the manuscripts and dating criteria, copy mukabelesi, external and internal evidence in determining the value of manuscripts, source determination and text analysis of manuscripts. As a result, the knowledge of the above-mentioned principles by the editors and their strict adherence to these principles will increase the success of the publishing activity.

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Nisan 2024

Düzeltilme tarihi: 25 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 8 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Hadith

Manuscript

Text Transcription

Textual Analysis

ÖZ

Yazma hadis eserlerinin neşir esasları isimli bu makalede; yazma hadis nüshalarının neşir ilkeleri geleneksel ve modern yöntemler harmanlanarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Hadis telifatı geçmişte oluşturulmuştur. Artık şu an bu konuda yapılacak pek bir şey kalmamıştır. Fakat hadis ilmi üzerine çalışanları ilgilendiren husus, ülkemizde hâlâ kütüphanelerde neşredilmeyi bekleyen çok sayıda yazma nüshaların mevcudiyeti ve bu nüshaların çoğunluğunun İslami eserlerden oluşmasıdır. Her ne kadar metin neşir faaliyetleri matbaanın icadıyla birlikte başlamış olsa da, yazma eserlerin iyi bir şekilde neşredilmesi; çağdaş metin neşri esaslarının bilinmesinin yanında, geçmişte hadisçilerce uygulanan nüsha yazma, nüshalardaki hataları düzeltme ve yeni nüsha oluşturma ile ilgili ortaya konulan ilkelerin de bilinmesiyle mümkündür. Bu çalışmanın gayesi yazma hadis nüshalarını neşretmek isteyen araştırmacılar için kısa ve bilgilendirici bir takım bilgiler vermektir. Çalışmada metin neşir ilkeleri şu başlıklar altında açıklanmıştır: Yazarın ve yazma nüshanın gerçek ve hatasız isminin tespit edilmesi, yazma eserin farklı nüshalarının araştırılması, yazma eserlerin istinsah tarihlerinin tespiti ve tarihlendirme kriterleri, nüsha mukabelesi, yazma eserlerin değerinin tespitinde dış ve iç kanıtlar, yazma nüshaların kaynak tespiti ve metin tahkiki. Sonuç olarak yukarıda başlıklar halinde bahsedilen ilkelerin neşir tarafından bilinmesi ve bu ilkelere titizlikle uyulması neşir faaliyetindeki başarıyı artıracaktır.

¹ Bu çalışma Mahmut Gurbet tarafından 2019 yılında Kayseri Erciyes Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde ve Doç. Dr. Habil Nazlıgül danışmanlığında hazırlanmış olan “Hadiste Sağlam Nüsha Oluşturma Çalışmaları” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Doktor Öğretim Üyesi, mahmutgurbet@ohu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-7136-7123

GİRİŞ

Hadislerin ilk dönemlerden itibaren günümüze kadar ezberle birlikte büyük oranda yazıyla da geldiği bilinmektedir. (Sezgin, 2000: 25; Karaoğlu, 202: 25). Kitaplara kaydedilen hadisler, genellikle hadis imlâ meclislerinde el yazısıyla çoğaltılmaktaydı. Matbaanın icadıyla birlikte el yazması eserlerin matbaada basılabilmesi için neşredilme ihtiyacı ortaya çıktı. Her ne kadar metin neşri için tüm ilimleri kapsayan genel geçer kaideler mevcut olsa da her ilmin kendine has “usuller manzumesi” de mevcuttur. (Köksal, 2012, s.180). Yazma hadis eserlerinin neşir esasları isimli bu makalede; neşir kaideleri hadis ilminin kendine has ilkeleriyle genel neşir ilkeleri harmanlanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Genelde İslami eserlerin metin neşir kaideleri, özelde ise yazma hadis eserlerinin metin neşir kaideleri konusunda bizleri böyle bir çalışma yapmaya zorlayan husus, kütüphanelerde henüz neşredilmemiş çok sayıda yazma nüshanın mevcudiyeti ve bu nüshaların ekseriyetinin dini eserlerden müteşekkil olmasıdır. Bu yazmaların neşredilmesindeki başarı oranının artırılması da anca çağdaş neşir yöntemleriyle birlikte muhaddislerin yazma metinlerin takyidi ve tashihi konularındaki uyguladıkları tekniklerin bilinmesiyle mümkündür.

Muhaddisler için bir metnin teşekkül gayesi geleneksel metin tenkidindeki orijinal metne ulaşma gayesinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Bu farklılıklardan en önemlisi; muhaddislerin metinlerdeki ibareyi hatasız şekilde seslendirebilecekleri şekilde yazıya geçirmek istemeleridir. Burada anlatılmak istenen husus; Arapça yazının okunmasındaki bazı handikaplar nedeniyle ifadelerin hatasız bir şekilde seslendirilmesini sağlayacak bazı müdahalelerde bulunulmasının gerektiğine inanılmasıdır. Yapılan bu müdahalelerden maksat mevcut yazılı metinlere müdahale anlamı taşımamaktadır. Burada ezberden nakledilen veya ezberinde bulunan bir hadisi yazarken sağlam bir şekilde kaydetmek için nokta ve harekeye başvurulmasının gerektiğinin kastedilmiş olduğu kanaatindeyiz. Muhaddisler hadis metinlerine sonradan yapılacak her türlü müdahaleye karşı çıkmışlardır. Hadis metinlerindeki tespit edilen hatalar kesinlikle silinmemiş veya imha edilmemiştir. Tespit edilen hatalı kelimeler veya terkipler ya haşiyelerde gösterilmiş ya da hatalı ifade kaybolmayacak şekilde üstü çizilmiş ve üst tarafına kelimenin düzeltilmiş hali yazılmıştır. Arapçada yazının harekelenmesi ve noktalanmasıyla birlikte, hareke ve nokta hususunda dikkatsiz davranan râviler hataya düşme ihtimallerinden dolayı uyarılmışlar ve bu hususlara dikkat etmemek konusunda ısrar edenler kınanmıştır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'e Ebu'l-Velid'in zabtı sorulunca, o'da (ö. 241/855), Ebu'l-Velid'in (ö.250/864) kitabında noktalama ve harekelemeyi ihmal ettiği için güvenilmez olduğunu belirtmiştir. (Hanbel, 1988: II, 369). Hadisçiler, küçük hacimli birkaç eser dışında nüsha oluşturma ilkelerini müstakil olarak ele almamışlardır. Hadislerin yazımı, noktalanması, imlâsı vd. hususlar genellikle eserlerinin satır aralarında ele alınmıştır. Konuyu müstakil olarak ele alan Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimlâ' adlı eseri bu konuda günümüze kadar ulaşmış tek müstakil eserdir. (Aydınlı, 2013: X, 408). Bu eser dışında Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi' adlı eserinde hadis yazım kurallarından, yazı malzemesinde bulunması gereken özelliklerden, hadis hocasının ve hadis talebesinin hadis yazarken ve hadis mukabelesi yaparken dikkat etmesi gereken hususlardan bahsetmektedir. Bu konulara satır aralarında yer veren bazı eserler ise şunlardır: Mütেকaddimûn usul eserlerinden, Râmhürmüzî'nin (ö.360/971) el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i' adlı eseri, Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö.405/1014) Ma'rifetü uşûmi'l-ḥadîs'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye'si, müteahhürûn usul eserlerinden, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî'nin (ö.544/1149) el-İlmâ' ilâ ma'rifeti uşûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'ı ve İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) Ulûmu'l-Hadis'idir.

Metin neşriyle ilgili güncel bazı çalışmalar ise şunlardır: Edebiyat alanında, Hatice Aynur vd. *“Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler”* isimli kitabı, Atabey Kılıç'ın *“Günümüzde metin neşri ve problemleri üzerine düşünceler”* isimli makalesi (Bk, Kılıç, 2018: 331-345). M. Fatih Köksal'ın *“Metin neşrinin ana esasları”* adlı makalesidir. (Bk, Köksal, 2012: 179-209). Hadis alanında metin neşriyle ilgili tespit edebildiğimiz iki çalışma söz konusudur. Bunlar: Gotthelf Bergstrasser'in *“Metin tenkidi ve yazma metinleri yayınlama ilkeleri”* adlı kitabı ve Selâhuddin el-Müneccid'in *“Arapça yazmaların neşir kaideleri”* isimli makalesidir. (Bk, el-Müneccid, 1966: 245-

262). Bu makale büyük oranda bu iki eser esas alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca konuyla ilgili İsam tarafından elektronik ortamda yayınlanan iki sayfalık bir bilgilendirme notu da mevcuttur. (Bk, İsam, 2017: 1-2).

Yazma hadis metinlerinin neşir kaideleri isimli bu makale şu başlıklardan oluşmaktadır: Yazarın ve yazma nüshanın gerçek ve hatasız isminin tespit edilmesi, yazma eserin farklı nüshalarının araştırılması, yazma eserlerin istinsah tarihlerinin tespiti ve tarihlendirme kriterleri, nüsha mukabelesi, yazma eserlerin değerinin tespitinde dış ve iç kanıtlar, nüshaların kaynaklarının tespit edilmesi ve metin tahkiki.

1. YAZARIN VE YAZMA NÜSHANIN GERÇEK VE HATASIZ İSMİNİN TESPİT EDİLMESİ

El yazması eserlerin isimleri umumiyetle kütüphane kataloglarının hazırlanması esnasında işin uzmanları tarafından eserler tetkik edilerek ortaya çıkarılmaktadır. Bununla birlikte katalogların oluşturulması esnasında eserin teşhisi yapılamamış olma durumu söz konusu olabilmektedir, bazı durumlarda da eserlerin hatalı isimlendirilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Misal: TSMK katalogunda Gelibolulu Ali'nin yazma bir kitabı, Nushetü's-Selâtin'in, Teşrifatnâme isimli eseri olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan bu kitap Millet kütüphanesinde Ali Emîri telifatları arasında Âsafnâme ismiyle yer almaktadır. Araştırmacı karşısına bu tür hataların çıkabileceği gerçeğini göz ardı etmemelidir ve yazma eserin ismi konusunda çok hassas davranmalıdır. (Kütükoğlu, 1998: 29).

Müellifin adı ise, bazen cildin içindeki birinci sayfada bulunan eserin isminin bulunduğu yerde bulunur. Bazen de eserin mukaddime kısmında veya eserin içindeki bir yerde bir şekilde yer almaktadır. Bununla birlikte bazı yazmalarda yazarın adı bulunmamaktadır. Eserde yazar ismi yoksa yazma eseri neşreden kişi, kitabın konusunun, tarzının, eserde yer alan müşahhas isimlerin, yazarın karşılaştığı veya bir araya geldiğini açıkladığı kişilerin v.s. yardımıyla yazarın kimliğini tespit etmeye çalışmalıdır. (İsam, 2017: 1). Yazar bazen kitabında resmi göreviyle ilgili bilgiler vermiş olabilir. Bu şekildeki bir kitap eğer belirli bir tarihteki vâkıalardan bahsediyorsa, müellifin isminin tespiti daha kolay hale gelmektedir. Böyle durumlarda yapılması gereken şey, o zaman diliminde bahsedilen görevdeki kişinin kimliğinin tespit edilmesidir. Çoğu zaman bir görevi aynı yıl içerisinde birden fazla kişinin yürütmüş olması ihtimal dâhilindedir. Böyle durumlarda -görev yapılan ay ve günün bilinmesi gibi- memuriyet tarihiyle ilgili daha net bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı tarihte aynı görevde bulunan birden fazla şahıs varsa bu durum müellifin tespitini zorlaştırmaktadır. (Kütükoğlu, 1998: 29).

Eserin gerçek sahibinin tespit edilmesi (Müellif Nüshasının Tespit Edilmesi): Çoğu zaman kitapların isimleri, müellifleri ve istinsah tarihleri eserlerin giriş kısımlarında yahut farklı kısımlarında yer almaktadır. Şüphesiz bu bilgiler müellifin tespiti açısından ehemmiyet arz etmektedir. Fakat bu bilgiler eserin ismi geçen müellife aidiyeti konusundaki şüpheleri tamamen bertaraf etmemektedir. Nitekim zaman zaman değeri olmayan birçok eserin değerini artırmak, bazı insanlara şöhret kazandırmak, sonraki insanları aldatmak ve diğer bazı nedenlerle bir takım taklit kitaplar oluşturulmuş ve değerli kitaplara benzetilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte tamamen uydurma eserler de mevcuttur. Bu yollara tevessül eden eser uydurmacıları, inandırıcı olabilmek için uydurdukları eserlerde orijinal esere işaret eden bir takım alametler de kullanmışlardır. (Langlois, 1937: 85).

Taklit ve uydurma eserlerin ortaya çıkarılması gayesiyle bazı yöntemler uygulanmaktadır: İlk olarak, eserin yazarı, yaşadığı zaman ve ikamet ettiği şehir ile ilgili bilgi verecek her türlü ipucu aranır. Böylece kitap ve asıl yazarıyla ilgili bir takım bilgilere ulaşılabılır.

İkincisi, eserin yazısının tetkik edilmesi tekniğidir. Bu teknikte, eserin yazı karakterinin telif zamanındaki yazı türüne ve karakterine ne derece benzediğinden yola çıkılarak karar verilir.

Üçüncüsü, nüshanın yazı dili incelenmelidir. Çünkü bir takım semboller yalnız sınırlı yerlerde ve sınırlı zamanlarda kullanılmıştır. Kitap uydurmacıları çoğu zaman bazı ifadelerin ve şivelerin sonradan ortaya çıktığını bilmezler. Böylece hileleri aşikâr olur. (Langlois, 1937: 86).

Dördüncüsü, metindeki pozitif bilgilerin incelenmesi tekniğidir. Bu teknikte, metinde geçen olaylar ve bir takım olaylara binaen yapılmış olan imalara odaklanılır. İlgili olaylar uydurmacı kişinin

yetişemeyeceği kaynaklardan gelmiş olarak başka bir kaynaktan öğrenilmişse eserin doğru olduğu neticesine ulaşılır. Eserin tarihine ise, eserde yazarın haber aldığı olay ile onun yakınında bulunan ve eser yazarının haberdar olması durumunda kitabında yer vermesi gereken olaylar tetkik edilerek ulaşılır. (Langlois, 1937: 86).

Eserle ilgili gerekli tüm tetkiklerin yapılması ve kitabın nispet edilen yazara ait olduğundan emin olunması da konuyla ilgili yapılacak işlerin nihayete erdiği anlamı taşımamaktadır. Bununla birlikte mevcut eserin yazarın son görüşünü yansıtıp yansıtmadığının tespiti de ehemmiyet arz etmektedir. Bilindiği üzere nâşirin kullanabileceği en iyi nüsha, müellifin bizzat el yazısıyla kaleme aldığı nüshadır. Kaynak olarak kullanılan bu nüshaya (el-Umm) ismi verilmektedir. (el-Müneccid, 1966: 249).

Neşredilmesi düşünülen müellif nüshası bir eserde öncelikle, müellifin eserini tek seferde mi yoksa müteaddit zamanda mı yazdığının tespiti gerekmektedir. Bu tespit, elimizdeki mevcut nüshanın müellifin eserine dair nihai görüşünü yansıtıp yansıtmadığı konusundaki şüpheleri gidermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. (el-Müneccid, 1966: 249). Bu aşamada müellif müsveddesi ile bu müsveddenin temize çekilmiş hali arasındaki farklılıklar önemlidir. Müsvedde metin, nihai metne yakın olması yönüyle değerlidir. Ayrıca müsvedde metin ile temize çekilmiş metin arasında bazı farklılıkların bulunma ihtimali vardır. Bergstrasser, es-Safedi'nin (ö. 764/1363) "*el-Vâfi bi'l-Vefeyât*" isimli kitabını mevzuya örnek göstermiştir. O'na göre bu kitabın sekiz ciltlik bir müsveddesi bulunmaktadır. Fakat bu müsvedde kitabın son hali değildir. Bergstrasser'in böyle düşünmesinin nedeni; mevzubahis eserdeki biyografilerin sistematik bir şekilde düzenlenmemiş olmasıdır. (Bergstrasser, 2011: 3).

Kitabın nispet edilen yazara aidiyetinin tespiti açısından mühim olan bir diğer husus; metni nakledenin, ilmiyle ve irfanıyla tanınmış güvenilir bir kişi olmasının gerektiğidir. Muhaddislerin hadisleri meşhur şeyhlerden almak konusundaki çabaları bilinmektedir. (bk, Râmhürmüzî, 1984: 403-419; Hatib el-Bağdâdî, 2003: 40-43; Hatib el-Bağdâdî, ty.: 216, 251; Müslim, 1990: 178). Üstelik meşhur hadis şeyhlerinin kendilerinden hadis öğrenen çok sayıda talebesi bulunmaktadır. Bu talebeler, şeyhlerinin hadis nüshalarını işitmeye dayalı yöntem olan (semâ'), yazdırma yöntemi olan (istimplâ) ve çoğaltma yöntemi olan (istinsah) ile doğrudan şeyhlerinden alırlar. Bu yöntemler tamamen şeyhin tashih konusundaki dikkati, talebenin de yazma esnasındaki dikkati ve itinası ile sağlıklı ve başarılı olabilir. Bununla birlikte şeyhin, kitabını öğrencisine tamamen okutmadan kitabının nakledilmesi konusunda icâzet vermemesi gerekmektedir. Eski yazarlardan bazıları derslerine katılmayan kişilere de zaman zaman kitaplarında bulunan hadisleri nakletmeleri konusunda icâzet vermişlerdir. Bu şekilde verilen icâzetlerin de bir değeri yoktur.

Yukarıdaki niteliklere haiz bir yazma nüsha bulunamamışsa, güvenilirliğinden emin olunan bir müstensih tarafından kaleme alınmış bir nüsha ya da âlimlerdeki mevcut bir yazılı nüsha güvenilir nüsha olarak kabul edilir. İslam âlimleri yaşadıkları yer ve dönemde genellikle kitaplarında tanınmış yazarların müellif nüshalarından bahsetmişlerdir. Bu niteliklere sahip olan ve günümüze kadar ulaşmış bulunan birçok eser mevcuttur. Bunun temel nedeni, Müslüman âlimlerin müellif nüshalarına batı bilginlerinden daha fazla ehemmiyet atfetmiş olmalarıdır. (Bergstrasser, 2011: 3).

Kitap istinsahını meslek edinen şahısların istinsah ettiği eserler konusunda daha titiz davranmak gerekmektedir. Zira bu kişilerin ehemmiyet verdiği husus, kitabın kısa sürede yazılması ve görüntüsünün güzel olmasıdır. Bu bakış açısıyla kaleme alınan kitaplarda da bazı hata ve noksanlıkların bulunması ihtimal dâhilindedir. Bergstrasser, bu tür hatalara örnek olarak el-Kindî'nin (350/961) "*Tesmiyetu Vulâti Mısır ve Kudâtu Mısır*" isimli kitabını göstermiştir. O'na göre bu nüsha, "*Güzel bir hat ile yazılmıştır, harekelidir ve hoş görünümündür. Ancak mevcut atlamalar ve büyük hatalar, müstensih'in (kâtib) ihmalkârlığını ve cehaletini ortaya koymaktadır.*" (Bergstrasser, 2011: 5).

Müstensihlerin büyük çoğunluğunun istinsah ettikleri eserlerin muhtevsındaki ilimlerden habersiz oldukları bilinen bir gerçektir. Bu nedenle bu kişilerin istinsah ettikleri eserleri anlamama durumu söz konusudur. Harfleri bitişik olarak yazılan Arap yazısında bu durumun olumsuz etkisi diğer dillere oranla daha fazla hissedilmektedir. Arapça eserler istinsah eden bir kişinin -şayet yazdığı kelimelerin anlamını bilmiyorsa- kelimeleri doğru yazması neredeyse imkânsızdır. Bu sebeple özel isimler de genellikle

hatalı yazılmaktadır. Bu hatalar özellikle özel isim ihtiva eden Arapça kitaplar için önemli bir ölçüdür. Nitekim bir eserde özel isimlerin yazımında bozulma ve değişme az ise tüm metin güvenilir kabul edilir. Bergstrasser, Pappus'un *Fi'l-a'zâ- mi'l-Muntika ve 's-Summ* isimli kitabını özel isimler konusunda hatasız olan te'lifatlara örnek olarak göstermiştir. O'na göre bu eserdeki Yunanca özel isimlerin yazılması konusunda herhangi bir hata yapılmamıştır. Dolayısıyla bu nüsha iyi yazılmış bir nüshadır. (Bk, Bergstrasser, 2011: 5).

2. YAZMA ESERİN FARKLI NÜSHALARININ ARAŞTIRILMASI

Arapça bir metni neşretmek isteyen bir müstensihin ilk olarak yapması gereken iş, eldeki metnin dünya üzerindeki kütüphanelerde bulunabilecek nüshalarının tamamını tanımak olacaktır. el-Müneccid, *"Bu iş, Brocklemann'ın Geschichte der arabishe Literatur ve Supplements'lerine müracaat edilerek yapılır. Bu eserler eksik olduklarından, Brocklemann'ın istifade etme fırsatı bulamadığı veya Supplements'lerinin neşrinden sonra çıkarılan kataloglara da başvurmak uygun olur."* demektedir. Yazma kitapların yerleri tespit edildikten sonra, bu eserler kataloglara göre tetkik edilmeli, daha sonra uygun görülen eserler seçilmelidir. Nâşir, tashif ve tahrife düşme tehlikesini göz ardı etmemelidir. Ayrıca neşredilecek eserlerin asıl nüshalarına ulaşmak amacıyla onların filmlerini çektilmelidir. Fihristleri henüz oluşturulmamış kütüphanelerdeki eserlerin filmleri alınarak tetkik edilmelidir. (Müneccid, 1966: 249). Yazma eserlerin değerleri farklılık gösterebilir. Bazıları neşir bakımından değersiz olabilir, bazı eserler ise diğerlerine göre daha değerli olabilir. Yazma eserlerin yayına hazırlanması aşamasında sadece önemli nüshalar esas alınmalıdır. Nüshaların önemini tespiti ve bu nüshaların diğer nüshalara göre değerini ve durumunu ortaya koymak münekkidin temel görevlerindedir. Bu tespit ve tayin de bazı ilkelere göre yapılmaktadır. (Müneccid, 1966: 249-251).

3. YAZMA ESERLERİN İSTİNSAH TARİHLERİNİN TESPİTİ VE TARİHLENDİRME KRİTERLERİ

Eserin yazarının bilinmesi kadar kaleme alınmış tarihinin bilinmesi de önemlidir. Çünkü eserin yazıldığı tarihin bilinmesi kitabın birinci elden veya ikinci elden bir kaynak oluşu hakkında bilgi vermektedir. Tarih tespitinin bir diğer faydası ise; birden fazla yazma nüshası bulunan eserlerde, eldeki nüshanın kaçınıcı te'lif olduğunun tespitini kolaylaştırmasıdır. Te'lif tarihi ise genellikle kitabın son taraflarındaki ferağ kaydı olarak isimlendirilen kısımlarda bulunur. (Kütükoğlu, 1998: 29).

Eserlerin genellikle müellif nüshasından başka farklı tarihlerde müstensihler tarafından kopya edilmiş nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalarda bulunan ferağ kayıtlarında eserin te'lif tarihleri bulunmaz. Genellikle eserin istinsah tarihi ve müstensihinin (kopya eden) adı bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında istinsahın te'lif tarihine yakınlık derecesi tespit edilir. (Kütükoğlu, 1998: 29). Yazma nüshada şayet tarih yoksa kâğıdın ve yazımın özelliklerinden yola çıkılarak neticeye ulaşılmaya çalışılır. (İsam, 2017: 1).

Bazen müstensihin nüshanın son kısmına istinsah tarihiyle birlikte kopya yaptığı nüshanın tarihini de yazmış olma ihtimali vardır. Bazen müstensih daha sonraki bir nüshadan istinsah etmiş olmasına rağmen daha eski tarihli olan nüshanın tarihini kayda geçirmektedir. Bunu hataen yapabileceği gibi yazdığı nüshanın değerini artırmak için kasıtlı olarak da yapmış olabilir. Bu durum fark edilmezse tenkitçinin hataya düşmesi kaçınılmazdır. (Bergstrasser, 2011: 6).

4. NÜSHA MUKABELESİ

Muhaddisler nüsha mukabelesine büyük önem vermişlerdir. Özellikle mütekaddimûn dönemi hadis usulü eserlerinde bu konuya dair yeterince bilgi ve açıklamalara ulaşmak mümkündür. (Bk, Râmhürmüzî, 1984: 395; Hâkim, 1977: 16; Bağdâdî, ty: 350; Bağdâdî, 2003: 138; Müslim, 1990: 204-206). Bu başlık altında nüsha mukabelesinin yapılış yöntemiyle ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Nüshaların karşılaştırılması, nüshaların birbirleriyle ilişkisinin tespit edilmesiyle yapılmaktadır. (Langlois, 1937: 78.) Bazı meşhur eserlerin çok sayıda yazma nüshalarının bulunduğu bilinmektedir. Bu yazmaların aynı hatalar ihtiva etmesi, aynı kenar notlarının bulunması veya bulunmaması, muhtevastaki fazlalık veya noksanlıklarla birbirlerine benzemesi söz konusudur. Bu durumda bu nüshaların tamamının tek bir asıldan geldiğini söylemek mümkündür. Bu vaziyetteki yazmalar tek bir

nüsha ailesi olarak değerlendirilir ve bu tür nüshalar (A ailesi, B ailesi v.b.) şeklinde gösterilir. Metin neşriyle uğraşan kişi nüshalardaki farkları tespit edebilmek için her nüsha ailesinden bir temsilci nüsha seçmelidir. (Müneccid, 1966: 251).

Karşılaştırmada kullanılması gereken nüshaların seçiminden sonra, sıra karşılaştırma işinin yöntemine gelmektedir. Yazma nüshaların karşılaştırılması işi geçmişe kıyasla günümüzde daha kolaydır. Çünkü araştırmacılar geçmişte nüsha karşılaştırması yapabilmek için birçok yere gitmek zorundaydılar. Bizzat gitmenin mümkün olmadığı durumlarda başka bir kişiden kendisi için nüsha karşılaştırması yapmasını talep etmek yolunu tercih ediyorlardı. Bu yöntem kişiyi başkasının yaptığı işe güvenmek zorunda bırakıyordu. Nihayetinde araştırmacı bizzat kendi gözleriyle görebildiği şeylerden emin olur. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte artık günümüzde fotokopisinin çekilmesi suretiyle yazma nüshalara ulaşmak mümkündür. Fotokopiyle elde edilmiş nüshalar, asıl nüsha yerine kullanılabilir. Bununla birlikte yazma eserlerden fotokopi çekebilmek için özel olarak tasarlanmış makineleri her zaman ve her yerde bulmak mümkün değildir. Çekim maliyetlerinin yüksek olması da bu yöntemin bir diğer dezavantajıdır. Son yıllarda yazma eserlerin mikrofilmlerinin çekilmesi yöntemiyle çoğaltılması uygulaması geliştirilmiştir. Bu yöntemin maliyetinin daha düşük olması bir avantajdır. Kusuru ise, mikrofilmlerin mikrofilm okuma makinası ile okunmasına ihtiyaç duyulmasıdır. Nitekim bu mikrofilmler çiplak gözle okunamamaktadır. (Bergstrasser, 2011: 98,99).

Fotokopi yönteminin bir diğer kusuru ise, yazının fotokopide net bir şekilde çıkmamasıdır. Kaynak metindeki bazı yazılar veya şekiller kopyada net bir şekilde görünmeyebilir. Son zamanlarda net olmayan yazıların kopyasının çıkarılması için yaprak yöntemleri bulunmuştur. Bu yöntemlerin uygulanmasında deri veya parşömen kullanılmaktadır. Yazı önce imha edilmekte daha sonra yeniden yazılmaktadır. Bu yöntemin uygulanmasında morötesi veya kızılötesi ışınlar kullanılmaktadır. Bu yöntemde sayfalar ikişer kez çekilir. Her bir çekim diğeriyle karşılaştırılır. Neticede bu yöntem sayesinde kaynak metinde görünmeyen kısımlar ortaya çıkarılmaktadır. Çok pahalı olması ve göze zarar vermesi bu yöntemin dezavantajlarıdır. (Bergstrasser, 2011: 99).

Karşılaştırma yöntemi iki şekilde yapılmaktadır bunlar; “*sözlü karşılaştırma*” ve “*inceleme*”dir. Sözlü karşılaştırma yönteminde bir kişi bir nüshayı okur diğer kişi ise diğer nüshadan onu takip eder. Doğu ülkelerinde yaygın olarak kullanılan yöntem budur. Batıda yaygın olarak kullanılan yöntem ise, inceleme yöntemidir. Bu yöntemin uygulanışı şöyledir: Bir kişi bir nüshanın bir kısmını okur ve okuduğu yerleri hafızasına alır, daha sonra bu kısımları ikinci nüshanın metniyle karşılaştırır. Bu yöntemlerden her birinin diğere göre çeşitli avantajları vardır: Sözlü karşılaştırma yönteminin hızlı yapılabilmesi ve atlama riskinin olmaması bir avantajdır. (Bergstrasser, 2011: 99). İnceleme yönteminin avantajı ise, özellikle Arapça eserlerde sözlü karşılaştırmaya göre daha detaylı tespit imkânı sunmasıdır. Çünkü sesli okuma yapan kişi nokta ve hareketleri kendine göre belirlemektedir. Böyle bir durumda dinleyen kişinin nokta ve hareketlerin rivayet edilip edilmediğini bilme imkânı yoktur. (Bergstrasser, 2011: 100).

Karşılaştırmının en kolay ve en süratli biçimde yapılabilmesi için mümkünse eserin bütün nüshalarının ya da fotokopilerinin bir yerde toplanması gerekir. Böyle bir durumda en güvenilir ve en güzel nüsha, karşılaştırmada esas alınır. Daha sonra nüshanın bir sayfası veya bir bölümü diğer nüshalarla karşılaştırılır. Bir sayfa veya bir bölüm bitirilince, ikinci sayfaya veya bölüme geçilir. Bu yöntemde, asıl nüshanın sayfalarının incelenmesi nedeniyle metnin karşılaştırma boyunca hatırda tutulması sağlanır. Nüsha bir bütün olarak karşılaştırıldığında ise bir nüshanın karşılaştırılması tamamlanıp diğer nüshaya geçildiğinde önceki nüshadaki sorunlar unutulur.

Karşılaştırmada bütün nüshalar tek bir kaynak nüshayla karşılaştırılmalıdır. Çünkü birden fazla kaynak nüsha ile karşılaştırılan nüshalarda karışıklık ortaya çıkabilir. Bu nedenle tercih edilen bir nüsha karşılaştırmada kaynak nüsha olarak esas alınır.

Karşılaştırma esnasında nüshalarda tespit edilen farklılıklar asıl olarak kullanılan nüshaya ya dipnot olarak kaydedilir veya buna ayrılmış olan özel deftere yazılır. Özel deftere yazılması tercihe şayandır. Nüshalardaki farklılıklar düzenlenirken nüshalar arasında hata yapma ihtimalini ortadan kaldıracak tedbirler alınmalıdır. Nüshaların okumaları mümkünse o nüsha için tahsis edilmiş olan

kırmızı veya yeşil kalemle yazılmalıdır. Buna imkân bulunamazsa nüshalar kendine has kısaltmalar kullanılarak gösterilmelidir. (Bergstrasser, 2011: 100).

Nüshalara işaret eden kısaltmaların tercihinde de dikkati elden bırakmamak gerekir. Bu iş alfabe harfleri kullanılarak yapılır. Bu yöntemin dezavantajı ise, okuyucunun nüshaları gösteren harflerle asıl nüshadaki harfleri karıştırma ihtimalinin söz konusu olmasıdır. Karıştırmayı önlemek için “l” harfine -üst kısmına- uzatma konulması ve kısaltma işlemlerinde hataya neden olabilecek “و” ve “و” gibi harflere yer verilmemesi önerilmiştir. (Bk, Bergstrasser, 2011: 101). Nüshalar alfabe harfleri kullanılarak gösterilirler. Bu yöntemde ilk nüsha (A) ikinci nüsha (B) olacak şekilde gösterilir. (İsam, 2017: 1). Şayet alfabede bulunan harfler yeterli gelmiyorsa (A1) (A2) (A3) şeklinde de göstermek mümkündür. (Bergstrasser, 2011: 101). Nüsha sayısının fazla olduğu kısaltma işlemlerinde tavsiye edilen yöntem ise şu şekildedir: Nüshalar buldukları şehir veya kütüphanenin isminin baş harfiyle gösterilmelidir. Şayet bir şehirde birden fazla nüsha bulunuyorsa bu nüshalar istinsah tarihlerine göre kronolojik bir sıralamaya tabi tutulur (İsam, 2017: 2). Eski nüsha “ق” harfiyle, daha yeni olan nüsha “ك” harfiyle gösterilir. Bu kullanım da yeterli olmazsa, kısaltma işleminde iki harf kullanmak gerekir; bu durumda eski nüshayı “ق” sonraki nüshayı “بق” daha sonraki nüshayı da “جق” şeklinde göstermek yerinde olacaktır. Diğer bir kullanım ise, ikinci harf olarak nüshanın bulunduğu şehir veya kütüphanenin ilk harfinin kullanılması şeklindeki yöntemdir. Örnek: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye nüshası “دق”; Teymür paşa kütüphanesi nüshası “تق”; Ezher nüshası “عق” kısaltması ile gösterilir. Bergstrasser, “*Doğuda yapılan Arapça kitap yayınları ile Batı’da yapılan Arapça kitap yayınları arasında tam bir uyumun*” olmadığını tespit etmiştir. (Bergstrasser, 2011: 100-103). Nüsha farklılıkları söz konusu olduğu zaman nüshalar arası seçim yapma işi zorlaşmaktadır. Yayınlanmaya değer ifadenin tespiti için yetenek, zekâ ve kavrayış gerekmektedir.

Nüsha seçiminde bazı hususlar göz ardı edilebilir. Bunlar; imlâ farklılıkları, düzeltilebilecek basit hatalar, nüsha sayısı çoksa anlam farklılığı oluşturmayan ve yalnız kelime ve ifade farklılığıyla sınırlı olan farklardır. Nüsha tercihi için kesinlikle bir ilke tayin etmek ve bu ilkeyi uygulamak konusunda da titiz davranmak gereklidir. Belirlenen bu ilke de mutlaka kitabın baş kısmında açıkça anlatılmalıdır. (Bergstrasser, 2011: 103).

Eski ve nâdir nüsha karşılaştırmalarında, eseri istinsah eden kişinin değişmesi, nüshadaki kenar düzeltme notları, diğer nüshalardan aktarılmış olan okumalar net bir şekilde birbirinden ayrılmalıdır. Ayrıca müstensihin koyduğu kenar düzeltme notları, tashihler, başkaları tarafından yapılmış tashihler ve farklı okumalar birbirinden açık bir şekilde ayırt edilerek ayrı ayrı işaretlerle gösterilmelidir. “*Bu işaretler “نخسة” (nüsha) kelimesinden türetilir. Nüsha için “N” kenar notları (hâmiş) için “H” kullanılmalıdır. Bu durumlar için işaret kullanılmayacaksa, her şey açık açık belirtilmelidir. Nüsha birden fazla müstensih tarafından yazılmışsa her müstensih ayrı bir işaretle gösterilir. Birinci müstensih “NA” ile; ikinci müstensih de “NB” ile gösterilebilir. Her bir müstensihin yazdığı bölümler sadece giriş bölümünde açıklanabilir.*” (Bergstrasser, 2011: 103).

5. YAZMA ESERLERİN DEĞERİNİN TESPİTİNDE DIŞ VE İÇ KANITLAR

Nüshaların değerini tespitinde dış kanıtlar, senetler veya müstensihin nüshayı istinsah ettiği kaynak nüsha hakkında verdiği bilgilerdir. Bunlar aracılığıyla nüshaların uyumu ortaya konulabilir. Fakat nüshalarda bu tür dış kanıtlar genellikle bulunmaz. Bu durumda tenkitçinin iç kanıtları araştırması gerekir. Nüshalarda ortaya çıkabilecek takdim, tehir, düşme ve nüshalarda mevcut hatalar müstensihe nüshayla ilgili bir takım bilgiler verir. Bu bilgiler nüshanın değer tespitinde dikkate alınması gereken iç kanıtlardır.

Bazen kitabın bir sayfası kopmuş olabilir. Kopan bu sayfa kendi yerine değil de başka bir yere ilave edilmiş olabilir. Bazen eserden birden fazla sayfanın da düşmüş olma ihtimali vardır. Sayfalarında böyle bir değişiklik meydana gelmiş olan bir nüshadan yeni bir nüsha kopya edilirse, sonraki nüshada mutlak olarak takdim, tehir veya düşmeler meydana gelecektir. İkinci nüshada bunun sebebi hiçbir şekilde ortaya çıkmaz. Çünkü düşmüş olan bu bölüm, ikinci nüshada herhangi bir yere, örneğin sayfanın ortasına denk gelebilir. Oysa bu kaynak nüshada iki sayfa arasındadır. Thaddaus Kowalski

tarafından 1914'te Leipzig'de yayınlanan Kays b. el-Hatîm'in (620) divanında böyle bir durum söz konusudur.

Nüshada ortaya çıkabilecek bir diğer problem; eserin istinsahı esnasında satır düşmesinin meydana gelmesidir. Müstensih bazen dikkatsiz davranır ve istinsah esnasında bir satırı bitirir. Bir sonraki satırdan devam etmesi gerekirken o satırı atlar ve yazmaya üçüncü satırdan devam eder. Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvî'nin (682/1283) *Kitâbu âsâri'l-Buldan* isimli eserinde bu duruma örnek mevcuttur.

Nüshaların ortak bir nüshadan kopyalandığını gösteren bazı hatalar vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Birinci nüshadaki dikey vaziyetteki cetvel çizgisi, satırların başındaki “ا” “elif” harflerini kapatmış olduğu durumlarda bu “elif”ler ikinci nüshada bulunmaz, çünkü çizgiler bu harfin görünmesini engellemiştir. Dolayısıyla müstensih onları görememiştir. Bu durumda ikinci nüshanın birinci nüshadan çoğaltıldığı sonucu ortaya çıkar. Aynı durum satır düşmesi durumunda da söz konusudur. Bergstrasser, Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvî'nin (682/1283) *Kitâbu âsâri'l-Buldan* adlı eserini yine konuya örnek olarak göstermiştir. (Bergstrasser, 2011: 10-12).

Daha sık görülen diğer bir durum ise, birbirinden istinsah edilmemelerine rağmen, iki nüshanın da ortak hatalar ihtiva etmesidir. Böyle durumlarda her iki nüshanın da üçüncü bir nüshadan kopya edildiği kanaati hâsıl olur. Bu durumun tespiti ancak nüshaların kopyalandığı kaynak nüshalar yardımıyla yapılabilir. Bergstrasser, Ömer b. Ebî Rebî'a'nın divanını konuya örnek göstermiştir. Bu eser Paul Schwarz tarafından yayınlanmıştır. Bu kitabın nüshalarının tümü, bazı küçük düşmelerde uyuşmaktadır. Böyle bir durumda tüm nüshaların doğrudan tek nüshadan veya günümüze ulaşmayan başka nüshalar aracılığıyla ortak bir nüshadan kopya edildiği anlaşılır. Nüshalardaki düşmelerin olduğu kısımlar, kaynak nüshada kurt veya güve tarafından yenmiş ya da bazı yerlerde yazı silinmiş olmalıdır.

Nüsha kaynakları mevzusunda göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus ise, eserin birden çok kaynak nüshadan kopyalanmış olması durumudur. Bu durumun nedeni kopya yapılan nüshanın eksik olması ve eksik kısım; tam olan başka bir nüshadan tamamlanmış olmasındandır. Böylece nüsha bir değil birden fazla nüshadan kopya edilmiş olur. Bergstrasser, bu durumun Kays b. el-Hatîm'in divanında ve İbn Cinnî'nin (392/1001) *el-Muhtesib* adlı eserinde meydana geldiğini bildirmiştir. Ayrıca nüshalarda tespit edilen yazı farklılıkları da nüshaya sonradan ekleme yapıldığının kanıtlarındandır. Bundan dolayı münekkidin her sayfada mevcut yazı farklılıklarına dikkat etmesi gerekmektedir. Bazen müstensih, herhangi bir sebeple eserin bir kısmını bir kaynaktan, diğer kısmını başka bir kaynaktan nakletmiş olabilir. Bazen nüsha, kopya edildiği nüshadan başka bir nüsha ile karşılaştırılarak tashih edilmiş olabilir. Böylece nüshanın kaynakları ikiye yükselir; yani karma bir metin ortaya çıkmış olur. İlke olarak karma metne sahip nüsha, nispet edilemez, aynı şekilde nüsha ailesinde de yer almaz. Bergstrasser, İmam Zeyd b. Ali'ye nispet edilen *Kitâbu'l-Mecmu' fi'l-Fıkh* adlı eserini konuya örnek olarak göstermiştir. Bu eserin iki nüsha ailesine ayrıldığını, birinci nüsha ailesinde yer alan sözlerin çoğunun ikinci nüsha ailesinde yer almadığını, daha sonra bu iki kitabın toplanıp bir kitap oluşturduğunu bildirmektedir. (Bk, Bergstrasser, 2011: 12-14).

6. YAZMA NÜSHALARIN KAYNAK TESPİTİ

Nüshanın başında “sened”in belirtilmesi, son kısmında “kaynak nüsha”nın verilmesi yerine geçmektedir. İmam Zeyd b. Ali (ö. 122/740)'nin Griffini tarafından yayınlanan *Kitâbu'l-Mecmu' fi'l-fıkh* isimli kitabı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu eserin nüshalarının tamamına yakınının baş kısmında senetler bulunmaktadır. Nüshaların ve nüsha kaynaklarının birbirine yakınlığı bu senetler vesilesiyle tespit edilebilmektedir. Senedlerin ters çevrilmesiyle nüshaların şecerelerine ulaşılır. (Bergstrasser, 2011: 8). Yani öncelikle bize en yakın olan nüshaların ilişkisi incelenir ve onlardan geriye doğru gidilir. (Polat, 2010: 240).

Bu kitabın senedleri şöyledir:

1- Zeyd b. Ali

1061/1650'tarihinde kaleme alınmıştır. Bu nüshaların birincisinin son kısmında eksiklik tespit edilmiştir. Bu nüshada müstensih tarafından istinsah kaydı konulduğu görülmektedir. İkinci nüshada ise bahsedilen ilk nüshadan kopya edildiğine dair bazı kanıtlar bulunmaktadır. Birinci nüshayı istinsah eden kişi, tanınmış tarihçi Kemâleddin Ömer b. Ahmed ibnu'l-Adim'dir (660/1262). Üçüncü nüshadaki bazı kanıtlar bu nüshanın ikinci veya birinci nüshadan kopya edildiğini ispatlar niteliktedir. (Polat, 2010: 236-240). Bununla birlikte bu kitabın ikinci nüshadan kopya edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim üçüncü nüsha ile ikinci nüsha arasında büyük bir uyum görülmektedir. Bu uyumdan yola çıkılarak üçüncü nüshanın birinci nüshadan değil, ikinci nüshadan kopyalanmış olduğu neticesine ulaşılmış olunur. Müstensihin buradaki kusuru; kitabını ikinci nüshadan istinsah etmiş olmasına rağmen eserine birinci nüshanın tarihini not etmiş olmasıdır (Bergstrasser, 2011: 6).

Yukarıdaki kitabın ikinci nüshasının kaynağına ulaşılmıştır. Ulaşılan bu kaynak da birinci nüshadır. Şu halde eserin metnini kurarken ikinci nüshaya ihtiyaç duyulmaz. Yalnız birinci nüshaya gereksinim duyulur. Çünkü bir eserin metni kurulurken elde kaynağı bulunan bir nüsha dikkate alınmaz. Birçok kuralda olduğu gibi bu kuralın da bazı istisnaları vardır. Nitekim bazen kaynak nüshada sonradan düşmüş olan bölümler bulunabilir, bu bölümler eserin ikinci nüshasının istinsahı esnasında mevcuttur fakat sonradan düşmüştür. Böyle bir durumun tespit edilmesi halinde ikinci nüshanın esas alınması kaçınılmazdır. Nitekim *el-Ahbâru't-Tivâl*'ın nüshalarında böyle bir durum söz konusu olmuştur. (Bk, Bergstrasser, 2011: 9).

Ebu'l-Hasen Hilâl b. el-Muhassin b. İbrâhim es-Sâbî el-Kâtib'in (ö. 448/1056) H.F. Amedroz'un yayınladığı "*Kitâbu'l-Vu-zerâ*" isimli kitabının nüshalarında böyle bir durumun varlığından bahsedilmektedir. Bu kitap, 1904 yılında Beyrut şehrinde basılmıştır. Bu esere ait yazma nüshalar ise şunlardır: Bibliothek zu Gotha, no: 1756. Bu yazma eser miladi 1300 lü yıllarda istinsah edilmiştir ve sonunda eksiklikler bulunmaktadır. Bibliothéque Nationale de France, no: 5981 (Arapça) (Bk, Bergstrasser, 2011: 9, 7. Dipnot). Bu kitabın yalnız birinci cildi ve bu cildinde sadece iki nüshası günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eserde ikinci nüshanın birinci nüshadan kopya edildiği tespit edilmiştir. İkinci nüshanın kopya edilmesi esnasında birinci nüshada bir eksiklik yoktu. Fakat sonraki bir dönemde bu nüshanın baş ve son kısımları düşmüştür. Böyle bir durum söz konusu olduğunda tüm metin için esas kaynak birinci nüshadır. Baş ve son kısımlardaki düşmelerin bulunduğu kısımlar için ise ikinci nüsha önem kazanır. Bu durumda ikinci nüsha, düşen kısımlarda birinci nüshanın yerine geçer.

Kopya edildiği birinci nüshadan farklı bir nüsha ile karşılaştırılmış olması durumunda ise ikinci nüshanın değeri artar. Böyle bir durumda ikinci nüshanın kaynağı elde bulunmamaktadır. Bu nedenle ikinci nüsha müstakil bir nüsha konumu elde eder.

Yukarıda bahsi geçen *Kitâbu'l-Mecmu' fi'l-Fıkh* isimli kitabın "A", "B", "C" ve "F" harfleriyle gösterilmiş olan dört nüshası, kardeş nüshalar değildir. "A" ve "B" harfleriyle gösterilen nüshalar, ortak kaynaktan oluşturuldukları için kuzen gibidir. Aynı şekilde "C" ve "F" harfleriyle gösterilmiş olan nüshaların da karşılaştırılması gerekmektedir. Nüsha mukabelesi yapmadan önce tüm nüsha ailelerini müstakil olarak tetkik etmek gerekir (Bergstrasser, 2011: 9).

Nüshanın güvenilirliğine katkı sağlayan bir diğer faktör ise; eserde nüshanın bulunduğu kütüphanenin isminin belirtilmiş olmasıdır. Bu kuralın uygulanmasına örnek olarak el-Yûnînî (ö. 701/1302) ve el-Kastallânî'yi (923/1517) göstermek mümkündür. Nitekim bu kişiler yararlandıkları Sahîhu'l-Buhârî nüshalarının bulunduğu kütüphanelerin isimlerini vererek bu kuralı uygulamışlardır. İlk dönem Arapça yazmalarda eserin bulunduğu kütüphanelerle ilgili açıklamalar yer almamaktadır. Bu durum bu yöntemin kullanılmasının daha geç dönemlerde yaygınlık kazandığını göstermektedir (Bergstrasser, 2011: 10).

Edisyon: "*Edisyon*" (el-ibrâz: edition, recension), eserin yeniden ele alınması veya yeniden gözden geçirilmesidir. "*Edisyon*" kelimesi günümüzde "*basım*"a karşılık gelir. Pek çok Arapça eserin birçok edisyonu mevcuttur. Her bir edisyon ile diğer edisyonlar arasında bazen farklılıklar olabilmektedir. Çünkü yazar eserini yazdıktan sonra tashihler yapmaya, kapsamını genişletmeye ve ilaveler yapmaya devam eder. Önceleri edisyon, eserin kendisine ithaf edildiği yüksek mevki sahibi birine takdimi sırasında ya da eserin istinsahına izin verme veya eseri öğrencilere yazdırma durumunda

yapılmaktaydı. Yazarlar, eserlerinin bütün nüshalarını inceleyemedikleri için edisyon sayısı çoğalmış ve böylece edisyonlar arasında farklılık ihtimali de artmıştır.

el-Harîrî'nin, Heinrich Thorbecke tarafından 1871'de Leipzig'de yayınlanan *Durretu'l-Gavvâs fi Evhâmi'l-Havâs* adlı eseri bunun bir örneğidir. Bu eserin mevcut nüshalarından iki tanesi eskidir. Birincisi 584/1188'de istinsah edilmiş olup halen Münih'tedir. İkincisi ise 611/1214'te istinsah edilmiştir. Yani bunların da en eskisi yazarın ölümünden bir asır sonra yazılmıştır. İki nüsha, anlam farkı olmamakla beraber, sadece kelime kadrosunda farklılık gösterir. Buna göre bunlardan her birinin yazarın, öğrencilerine dikte ettirdiği (istimlâ) birer nüshadan kopya edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Mevcut farklılıklar yazarın dikte sırasında bazı kelimeleri değiştirdiğini göstermektedir. Bazen de eser, yazarın ölümünden daha sonra şerh, açıklama ya da başkası tarafından yapılan eklemeler şeklinde yapılan yeni ilâveler ile defalarca yeniden şekillenir.

Bir kitabın birden fazla edisyonu mevcutsa nâşir sadece bir edisyonu tercih etmelidir. Edisyonlar birbirine karıştırılmamalıdır. Şayet nâşir, edisyonları karıştırırsa olmayan bir metin icat etmiş olur. Nâşirin görevi ise, yalnız müelliften rivâyet edilen otantik metni tam olarak korumaktır. Bu ilkeler hem “*Metin tenkidi bilimi*” hem de “*Kur'an kıraatleri bilimi*” alanlarında önem arz etmektedir (Bk, Bergstrasser, 2011: 15).

Eserin yayına hazırlanmasındaki ilkelerden bir değeri de karıştırmayı (telfik) önlemektir. Buradaki karıştırmadan maksat; araştırmacının farklı tariklerden gelmiş olan nakil ve varyantları bir araya getirerek bunları iç içe kullanmasıdır.

Yayınlamak amacıyla edisyon seçimi yapılması gerektiğinde öncelik sırasına dikkat etmek gerekmektedir. Öncelik sırası ise şu şekildedir: Yazarın bizzat kendisinin yaptığı edisyon öldükten sonra başkası tarafından yapılan edisyona tercih edilmelidir. Ayrıntılı edisyon özet edisyona, tashih edilmiş edisyon bozukluk bulunan edisyona, nüshası çok olan edisyon nüshası az olan edisyona tercih edilmelidir. Şayet nâşir bu ilkelere uymadıysa, ihmal ettiği edisyonlarla ilgili okuyucuya detaylı bilgi vermeli ve bu edisyonların özellikleri hakkında bilgi vermelidir. Eserin her ikisi de önemli olan iki ayrı edisyonu mevcutsa ve bu iki edisyon arasındaki farklılıklar, kısa bir şekilde gösterilemeyecek kadar fazlaysa, yapılması gereken şey her iki edisyonu da yayınlamaktır.

Ebû Bekr Ahmed b. Ömer b. Muheyr eş-Şeybânî el-Hassâf'ın (ö. 261/874) *Kitâbu'l-Hiyel ve'l-Mehâric* isimli kitabı konuya örnek teşkil etmektedir. Bu eseri J.Schacht 1923 yılında Hannover'de yayınlamıştır. J. Schacht, biri diğerinden hacimli olmak üzere eserin iki farklı edisyonuna ulaşmıştır. Fakat kısa olan edisyon, uzun olan edisyonun özeti değildir. Bu nedenle nâşir, her iki nüshayı da hazırlamış ve bunları birlikte yayınlamıştır. (Bergstrasser, 2011: 16).

7. METİN TAHKİKİ

Tahkik kelimesi: “*Bir şeyin doğru olup olmadığını araştırmak, doğru olup olmadığını ortaya çıkarmak, doğru, gerçek ve soruşturma*” gibi anlamlara gelmektedir (TDK Türkçe sözlük, 2005: 1884; Develioğlu, 2006: 1019).

Terim anlamı: “*Yazma bir metnin, mevcut tek nüshasına veya nüshalarına dayanarak müellifin kaleminden çıkmış haline ulaşmaya çalışılması ve neşre hazır hale getirilmesine tahkik denir.*” (İsam, 2017: 1).

Metin tahkikinin gayesi; müellifin telif ettiği şekilde şerhsiz olarak sahih bir metin meydana getirmektir. Fakat birçok nâşir bu prensibe dikkat etmemekte ve sahifelerin altlarını şerh ve ilâvelerle doldurmaktadır. Bu bölümlerdeki kelime izahları, müelliflerin hayat hikâyeleri, matbu metinlerden yapılmış olan nakiller ve müellifin görüşü üzerine izahatlar çok fazla uzamaktadır, bu durum da okuyucunun dikkatini dağıtmaktadır. (el-Müneccid, 1966: 251). Metin tahkikinin diğer bazı gayeleri ise şunlardır: “*Eserin doğru isminin tespit edilmesi*”, “*Müellife nispetinin tespiti*”, “*Okuyucuya kolaylık sağlayacak gerekli açıklamaları yapmak.*” (İsam, 2017: 1).

Metin tahkikinin metodu ise şunlardır:

1. Eserin sıhhat derecesini, gerçek adını, yazara aidiyetini ortaya çıkarmak gerekmektedir. Müellif nüshasına ulaşılamamışsa müellife okunmuş nüshaya veya müellif nüshasıyla mukabelesi yapılmış nüshaya ulaşmaya çalışmak gerekmektedir (İsam, 2017: 2).
2. Şayet bir müellif nüshası, bir ana yazma mevcutsa, onu olduğu gibi ortaya koymak gereklidir.
3. Yazar, bahsettiği birtakım kaynaklardan nakillerde bulunmuşsa, nakledilen metinler orijinalleriyle karşılaştırılmalı ve bir eksiklik veya fazlalık tespit edilmişse, bunlar not şeklinde kısa bir şekilde belirtmelidir. Örnek: Bu metin şu eserde şu ilâvelerle yer almaktadır veya bu metin falan eserde şekil veya ibare bakımından farklılık göstermektedir, v.s.
4. Yazar bazen kaynaklarından bahsetmemiş olabilir: Şayet nâşir eserin kaynaklarını bilir ve gösterebilirse, metnin güvenilirliğine katkı sağlamış olur.
5. Yazarın yazısından veya hafızasından kaynaklı olarak hataya düşmesi mümkündür. Yazarın herhangi bir kelime veya özel bir ismin seçiminde hata yapması durumunda Muhakkik bu hatayı not kısmında düzeltmeli ve metne müdahale etmeden olduğu gibi nakletmelidir. Zira müellifin kendi nüshası, onun kültürünü, bilgi düzeyini ve ilmi şahsiyetini gösterir.
6. Elde farklı birçok yazma varsa, bunlardan ana-yazma (el-Umm) olarak ele alınacak birisini seçmek ve onun metnini tespit etmek gerekir.
7. Tercih edilen yazma eser dışındaki yazmalardaki farklılıklar not kısmında gösterilmelidir.
8. Farklılık bulunan yazmalarda, her nüsha farkı tetkik edildikten sonra doğru olarak görünenin okunuşu metne geçirilmeli, tashif, tahrif ve hatalar hâşiye kısmında gösterilmelidir.
9. Temel yazma dışındaki bir yazma eserde, temel yazmada mevcut olmayan bir fazlalık varsa, bu fazlalık haşiyede de gösterilerek metne eklenmelidir. Bu durum sadece nâşirin, fazlalığın müstensihe değil de otantik metne ait olduğuna inanması halinde olmalıdır. Aksi halde fazlalığa not kısmında işaret edip burada göstermek gerekmektedir.
10. Nâşir metinden düşmüş bir harf veya kelimeyi parantezde göstermek şartıyla tekrar yazabilir. Eski âlimler, hadislerin sened veya metinlerinden düşmüş olan kısımların ilâve edilmesine ve silinmiş yerlerin diğer metinlere istinaden doldurulmasına müsaade etmişlerdir (el-Müneccid, 1966: 252).
11. Şayet yazma nüshada bozukluk veya eksiklik varsa ve bu eksik kısım ilk kaynağından nakledilmiş olmak kaydıyla başka bir kitapta mevcutsa, eksik kısım bu kitaptan tamamlanır ve haşiyede bu durum belirtilir. Tamamlanan yerler parantez içine alınmalıdır. Bozulmuş veya boş bırakılmış kısım başka bir kaynakta bulunamazsa, bu kısmın miktarı notta belirtilmelidir.
12. Şayet çok sayıda yazmaya ulaşılmışsa nâşirlerin bir kısmı temel bir yazma seçmeyerek birçok yazmayı beraber kullanmayı tercih etmiştir. Bu yöntem nâşire görünürde daha çok serbestlik tanımaktadır. Fakat budurum onun hata yapmasına engel değildir. Hatayı en aza indirebilmek için nâşir, eserin müellifini iyi tanımalı ve eserde geçen kelimeleri ve ihtiva ettiği manaları iyi bilmelidir. Ayrıca nâşir, eserin üslubunu iyi bilmeli ve neşrettiği kitabı tam manasıyla tanıyor olmalıdır. Tercih edilen yöntem ise; bir ana-nüsha belirlemek ve bu nüshayı diğer nüshalarla karşılaştırarak en iyi rivâyeti tercih etmektir.
13. Hadis âlimleri yazma bir eserin farklı iki nüshasıyla karşılaştıklarında birini diğeriyle karşılaştırmışlar ve: “Bir nüshada böyle في نخسة كذا” diyerek nüshalardaki farklılıkları sahifelerin kenar kısımlarında göstermişlerdir. Bu şekildeki bir nüshanın kenar kısmında kayıtlı bulunan nüsha farkları ikinci bir nüsha gibi değerlendirilecektir. Verilmiş olan nüsha farkları, yazma eserin metniyle karşılaştırılmalı ve bu notlarda gösterilmelidir. (el-Müneccid, 1966: 253).
14. Âlimler zaman zaman okudukları kitaplardaki bazı kelime hatalarını düzeltilmişlerdir. Bu düzeltmeler yazma eserin değerini artırmaktadır. Nitekim İmam Şafî (ö. 204/820), “Bir kitapta hata varsa ve o hatanın düzeltilmiş olduğunu görürseniz bu durum onun sıhhatinin delilidir.” demektedir. (Hatib, 2003: 140). Şayet eseri neşreden kişi tashihi doğru bulursa, onu metne geçirmeli, eskisini de notta göstermelidir. Yazma eserlerdeki tüm sahife kenarı izahlar notta

gösterilmelidir. (el-Müneccid, 1966: 253).

SONUÇ

Matbaanın icadıyla bilim dünyasında yazma eserlerin neşredilerek basılma faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Tarih, edebiyat ve diğer ilim dallarında olduğu gibi İslami ilimlerle ilgili yazma nüshalarının neşredilme faaliyetleri de zamanla hız kazanmıştır. Her alanda olduğu gibi metin neşir alanında da zamanla işin daha sağlam ve düzgün yapılabilmesi için bazı yöntem ve kurallar oluşturulmuştur. Bu yöntem ve kuralların bilinmesini zaruri kılan husus; günümüzde kütüphanelerde neşredilmesi gereken çok sayıda İslâmî yazma eserin bulunmasıdır. Bu yazmaların neşrinde başarılı olabilmek için, modern neşir esaslarından olan; Yazarın ve yazma nüshanın gerçek ve hatasız isminin tespit edilmesi, yazma eserin farklı nüshalarının araştırılması, yazma eserlerin istinsah tarihlerinin tespiti ve tarihlendirme kriterleri, nüsha mukabelesi, yazma eserlerin değerinin tespitinde dış ve iç kanıtlar, yazma nüshaların kaynak tespiti ve metin tahkiki prensipleri gibi ilkelere titizlikle uyulmalı ayrıca muhaddislerin uyguladıkları diğer nüsha oluşturma prensiplerinden de haberdar olunmalı ve onlardan azami derecede istifade edilmelidir. Nitekim muhaddislerin uyguladıkları işitme (semâ'), yazdırma (istimplâ) ve çoğaltma (istinsah) kayıtları nüsha ile ilgili mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Bu konularda bilgi eksiği olan bir nâşirin İslam diniyle ilgili bir eseri hatasız olarak neşretmesi mümkün değildir. Ayrıca hadisçilerce kullanılan tashih, nüsha karşılaştırması, sened tenkidi ve metin tenkidi kaideleri de İslami yazma nüshaların modern manada yapılacak neşri için mutlaka haberdar olunması gereken konularındandır.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. (2013). "Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimlâ" *DİA*, I-XLIV, İstanbul.
- Hanbel, A. (1988). *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ri- câl*, Beyrut: (thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas). el-Mektebetü'l-İslâmî, (I-IV).
- Aynur, Hatice vd. (2017). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları. Metin neşri: problemler, tespitler, öneriler*, İstanbul: Klasik Yayınları, Cilt XII.
- Bergstrasser, G. (2011). *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri*, İstanbul: Kitabevi Yay, Çev. Eyyüp Tanrıverdi. Yayına Hazırlayan. Muhammed Hamdî el-Bekrî.
- Buhârî, M. (1981). *Sahîh-i Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, Cilt I-VIII.
- Langlois, C. Seignobos, (1937), C. *Tarih Tehtiklerine Giriş*. Çev. Galip Ataç, İstanbul.
- Develioğlu, F. (2006). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Baskı, yayına hazırlayan, Aydın Sami Güneçal, Aydın Kitabevi Yay, 23.
- es-Sem'ânî, M. (1952). *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, Leiden.
- Nisâbü'rî, H. (1977). *Ma'rifet Ulûmu'l-Hadis*, Beyrut-Lübnan: İkinci Baskı, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Bağdâdî, H. (2003a). *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*, Beyrut: Üçüncü Baskı, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Bağdâdî, H. (ty.b). *Kitâbü'l-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, yy: Birinci Baskı, Matbaatü's-Suud.
- İbnü's-Salâh, Ş. (1998). *Ulûmu'l-Hadis*, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Fikr.
- İSAM, (18.08.2017). Metin Tahkiki Esasları. http://www.isam.org.tr/docu-ments/_dosyalar/_pdfler/Arapca_Tahkik_Dizgi_Bibliyografya_Esaslari.pdf.
- Karaoğlu, A. (2021). *Çağdaş Tefsirin Renk Yelpazesinde Bir Renk: Harekî Tefsir ve Yöntemi Seyyid Kutub Örneği*, Ankara: İlâhiyât.
- Kâdî İyâz, b. M. (h. 1185). *el-İlma' ilâ Ma'rifet'i Usûl'ür-Rivâye ve Takyidi's Sema'*, Kâhire: İkinci Baskı, Dârü't-Turâs
- Kılıç, A. (05.01.2018). *Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler*. www.academia.edu/10227634/Günümüzde_Metin_Neşri_ve_Problemleri_Üzerine_Düşünceler. s.331-345.

Köksal, M. (2012). Metin Neşrinin Ana Esasları. *TÜBAR- XXXI/Bahar*, s.179-209.

Kütükoğlu, M. (1998). *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul.

Müneccid, S. (1966). Arapça yazmaların neşir kaideleri. (Çeviren: Mehmet Hatiboğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV. s. 245-262.

Müslim, H. (1990). *Kitâbu't-temyîz*. Riyad: Mektebetü'l-kevser. (A'zamî'nin Menhecü'n-nakd'inin sonunda).

Polat, S. (2010). *Metin Tenkidi*. İstanbul: İfav yay.

Râmhürmüzî, H. (1984). *el-Muhaddi- su'l-fâsil beyner'r-râvî ve'l-vâî*. (nşr. M. Accâc el-Hatîb). Kâhire: Dâru'l fikr.

Sezgin, F. (2000). *Buhari'nin Kaynakları*. Ankara: Kitabiyat Yay

TDK, (2005).Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ankara.

Türkiye Diyânet Vakfı. (1988-2013). *DİA*, I-XLIV, İstanbul.